

ÚVOD

Na počátku této práce bych rád zmínil svojí osobní motivaci k tématu. Doc. Jaroslav Skála se mi pár let před svojí smrtí svěřil s tím, že lituje, že nikdy ve svém životě neměl čas teoreticky popsat výcvikový systém SUR, jehož byl spoluzakladatelem a po celý život nadšeným propagátorem. Nabídl mi v rámci Vzdělávacího institutu aplikované psychologie grant na toto téma, který jsem přijal. Dva roky na to, tento charismatický psychoterapeut, bohužel zemřel, byl nestorem české adiktologie a posledním komunitním vedoucím z trojlístku SUR¹.

Považuji za čest, že jsem se mohl zhostit tohoto badatelského úkolu, protože by bylo škoda nechat, s odchodem Doc. Jaroslava Skály, zapadnout svéráznou tradici psychoterapeutického vzdělávání u nás.

Komunitně skupinové výcviky typu SUR jsou endemickým vzdělávacím fenoménem, který se mimo ČR nevyskytuje. Kombinují totiž sociální práci v komunitě s psychoterapeutickým skupinovým procesem.

V zahraničí se vzdělávání ve skupině omezuje buď na různé druhy tréninkových psychoterapeutických skupin, nebo na strukturovanou práci s tzv. velkou skupinou (large group). Možnosti rozvoje sebezkušenosti v rámci psychoterapeutické komunity, která kombinuje obojí, jsou významné. Uzavřenost hranic minulého režimu přinesla kromě mnoha omezení také svébytnou tradici vzdělávání v psychoterapii, která nemá ve světě obdoby, a tato práce si klade za cíl najít její specifické efekty resp. vlivy, tak jak je vnímají sami účastníci a vytvořit nástin teorie SUR ve vzdělávání v psychoterapii.

Předmětem zkoumání této práce je dlouhodobě vznikající empirický soubor poznatků, který hypoteticky považuji za dosud nezformulovanou teorii. **Výcviky typu SUR jsou díky své čtyřicetileté tradici nepřehlédnutelnou zásobárnou zkušeností a dovedností mnoha předních odborníků na poli psychoterapie. V našem odborném prostředí jsou souborem empirických a klinických poznatků, ze kterých se vyvíjely další modely práce s komunitou i skupinou, aplikované jak na poli vzdělávání, tak na poli klinickém. Tvoří soubor klinických i empirických poznatků, které jsem se pokusil zachytit do vztahů**

---

¹ SUR je zkratkou začátečních jmen zakladatelů tohoto způsobu vzdělávání. S- Doc. Jaroslav Skála CSc., U - PhDr. Eduarda Urbana CSc., R - Doc. Jaromíra Rubeše CSc.. Podrobněji viz kapitola 1.1.4.

zárodečné teorie prostřednictvím paradigmatických modelů. Pokud v textu hovořím o teorii Big SUR, mluvím o habituálním systému fungování výcvikové komunity, kterému se prostřednictvím této práce snažím dodat teoretickou reflexi.

Obecným cílem mé disertační práce je zkoumání vlivu komunitně skupinových psychoterapeutických výcviků typu SUR na své členy, tak, jak je vnímají sami jejich účastníci. Na této rovině obecnosti vychází cíl mé disertační práce ze zkušeností předchozích výzkumů a z výsledků předvýzkumu.

Z obecného cíle vychází konkrétní aplikovaný výstup práce, kterým je navržení teorie komunitních výcviků typu SUR, která navzdory čtyřicetileté tradici tohoto typu vzdělávání, dosud nebyla explicitně formulována. Ve své práci se snažím docílit, aby se psychoterapeutické postupy používané ve výcvikovém modelu SUR, které tvoří jeho praxi a dosud fungují nereflexivně, začaly odehrávat vědomě, a tím by se výcvikový systém mohl stát kontrolovatelný a vykazatelný. K naplnění obou cílů jsem formuloval klíčovou výzkumnou otázku:

„Jak“ členové psychoterapeutické sebezkušenostní komunity vnímají vliv výcviku na sebe sama?

Práce je svým charakterem kvalitativní studií využívající více metod sběru dat a zároveň v analytické rovině je založena na postupech zakotvené teorie.

Práce chce poukázat na důležitost fenoménu komunity jako významného terapeutického „agens“ s vysokým potenciálem využití, jak pro léčbu duševních onemocnění, tak v rámci sebezkušenostního vzdělávání, nebo při řešení sociálně patologických jevů.

Jednotlivé části tohoto textu vznikaly v různých časových obdobích. Nejdříve vznikly jednotlivé části druhé a třetí kapitoly, které tvoří jakýsi teoretický úvod práce, zasazující zkoumaný problém do širších společenských souvislostí a teoretických koncepcí. První kratší verze těchto kapitol jsem publikoval v psychoterapeutickém Časopise Konfrontace (Zlámaný, 2004, č.1 a č.4). Později rozšířenější verzi v kolektivní monografii (Zlámaný, 2011). Později vznikala kapitola čtvrtá, která se zabývá formulací výzkumného problému, předvýzkumem a předcházejícími výzkumy na toto téma. Tato kapitola vznikala po nejdelší časové období. Hledal jsem příležitou výzkumnou metodologii, která by uměla překlenout metodologický problém identifikovaný v rámci předvýzkumu a zkušeností předcházejících výzkumů. Tím je téma měření efektů psychoterapeutických výcviků. **Hlavním metodologickým problémem je, jak odlišit vliv výcviku na účastníka od vlivu událostí jeho běžného života, protože výcviky trvají zpravidla dlouhá časová období.** Různé metodologické postupy nepřinášely

v tomto směru uspokojivé výsledky. Metodologická volba „zakotvené teorie“ se mi ukázala být pro řešení tohoto jako ta nejspokojivější.² Pátá kapitola obsahující popis výzkumné metodologie vznikla v bezprostřední návaznosti na kapitolu čtvrtou, poté, co jsem se rozhodl o výsledném designu výzkumu.

Jako předposlední vznikala následující šestá kapitola, která je analytickou částí práce. Je rozdělena do tří hlavních částí. První dvě z nich, podkapitoly 6.1 až 6. 4., které jsou věnovány otevřenému a axiálnímu kódování, jsou psány jako lineární text, tak, jak postupně vznikal v procesu analýzy. **Z hlediska stylistického mohou tyto subkapitoly působit na čtenáře méně přátelskou formou.** Obsahují totiž monotónní formát popisu jednotlivých, po sobě jdoucích kroků kódování, nejdříve otevřeného, a pak axiálního, jak předepisuje **metodologická disciplína** zakotvené teorie.³ Otevřené kódování zachycuje, identifikuje a popisuje jednotlivé centrální kategorie a jejich subkategorie. Ty pak v rámci axiálního kódování vytvářejí vzájemné vztahy a různá propojení v rámci tzv. paradigmatických modelů. Uvědomoval jsem si, že může být pro čtenáře těžké udržet pozornost při sledování jednotlivých analytických kroků, proto text jednak doplňuji ilustrativními „živými“ citacemi ze závěrečných prací frekventantů a také již v průběhu analýzy předkládám některé závěry, které se později objevují také v úplném závěru mé práce. Ve třetí, poslední části analytické části práce, v kapitole 7., předkládám poslední krok analýzy; tzv. selektivní kódování. Selektivní kódování je již vlastní formulace „zakotvené teorie“. Tato kapitola byla také základem pro můj příspěvek v rámci psychoterapeutické konference v Luhačovicích přednesený na podzim 2011. Předposlední vznikla kapitola osmá, která je diskusí nad celým textem. Obsahuje jednak stručný popis předchozího badatelského úsilí na tomto poli, a také kritické hledisko k teorii SUR. Na závěr jsem psal kapitolu první, věnovanou definici pojmů,

---

² Navazuji tím na výzkumné úsilí nejen zahraničních, ale i tuzemských badatelů využívajících zakotvenou teorii ve společenskovědním výzkumu. U nás tuto metodologii v oblasti adiktologie prosazuje zejména Doc. M. Miovský (2006), anebo v oblasti spirituality PhDr. R. Hytych PhD. (2008).

³ Při své tvorbě „zakotvené teorie“ SUR se striktně držím druhého, „novějšího“ proudu zastávaného Straussem a Corbinovou (1990), kteří používají třístupňové kódování spolu s vytvářením paradigmatických modelů (podrobně viz dále). Respektuji v tomto případě názor, u nás uznávané výzkumné autority Jana Hendla (2005, s.257), který vznáší tento požadavek: „Dnes by měl výzkumník specifikovat, zda pracuje podle originálního přístupu Glasera a Strausse z roku 1967, nebo podle Straussova novějšího přístupu, nebo podle Glaserovy interpretace zakotvené teorie.“ Hendl vnímá nebezpečí metodologické „eroze“ (2005, s. 257) zakotvené teorie a vyzývá badatele k větší transparentnosti a disciplinovanosti ohledně užívaných metod.

protože jsem v průběhu analytických kroků potřeboval definovat a odlišit některé užívané pojmy od sebe navzájem. Naposledy jsem se věnoval psaní úvodu a závěru své práce.

Tato práce vznikala rovněž jako výzkumný projekt, jehož zadavatelem a donátorem byl Vzdělávací institut aplikované psychologie VIAP a Pražská vysoká škola psychosociálních studií.⁴

---

⁴Sign: VÚ VIAP/PVŠPS 01-2006/9

1 VYMEZENÍ VYBRANÝCH POJMŮ

V této kapitole vymezuji vybrané klíčové pojmy. Pojmy týkající se komunitní a skupinové psychoterapie užívané v mé disertační práci musí být jasně definovány, protože v zahraniční i tuzemské literatuře mají často „mnohoznačný význam“ (Příhodová, 2004). V odborné literatuře najdeme různé, již zavedené definice některých pojmů, jako je např. skupinová psychoterapie, vzdělávání, komunitní péče aj., užívaných v této práci. Definice těchto frekventovaných pojmů zde uvádím v obvyklé podobě, tak, jak se s nimi můžeme setkat v odborné literatuře. Nicméně u některých pojmů narazíme na „bílá místa“ resp. absenci přesných definic. Jedná se především o definice komunitně - skupinového psychotherapeutického výcviku, sebezkušenosti, výcvikové komunity, výcvikové skupiny, komunitního programu, skupinového programu apod. Tyto termíny explicitně definovány nejsou, proto zde tyto vybrané pojmy vymezuji samostatně ve smyslu, tak, jak je ve své práci používám. V této práci jsou pojmy užívány v následujícím smyslu:

1.1 Komunitně skupinový psychotherapeutický výcvik BIG SUR a jeho specifika

Významný český adiktolog a odborník na terapeutické komunity Kalina (2008, s. 21) považuje výcvikové sebezkušenostní komunity typu SUR za zcela originální „Apolinářské modality doc. Jaroslava Skály“ blížíci se tomu, čemu se v zahraničí říká „hierarchický typ terapeutických komunit“. Nicméně nikde v zahraničí nenarazíme na „**výcvikové sebezkušenostní**“ komunity. Nejprve se pokusím odlišit sebezkušenostní výcviku typu SUR od Skálových Big SUR.

Komunitně skupinový výcvik BIG SUR se odlišuje od ostatních výcviků typu SUR v několika bodech. Nejpodstatnějším rozdílem je styl vedení. Kromě poslední, všechny výcvikové komunity vedl jeden ze zakladatelů tohoto systému vzdělávání u nás, adiktolog Doc. Jaroslav Skála. Tím, že byl vedoucí komunity neměnný, byly sebezkušenostní výcviky homogenní co do programové skladby, stylu vedení i svého časového rámce. Rukopis Doc. J. Skály byl patrný zejména v těchto třech oblastech:

1.1.1 Hierarchické uspořádání a autoritativní styl vedení

Vedoucí komunity Doc. Jaroslav Skála aplikoval své klinické zkušenosti s vedením komunity pro závislé na alkoholu i do prostředí výcviku. Při léčbě závislostí klade důraz na jasně

definované role vedoucích, řád, pravidla a jasné hierarchické rozdělení moci. Vedoucí komunity je zároveň supervizorem skupinových vedoucích.

1.1.2 Programová skladba výcviku obsahuje i behaviorální (režimové) a edukativní prvky

V rámci léčby pro závislé mají svojí nezastupitelnou roli režimové a edukativní prvky, které jsou pro výcvikové účely modifikovány. Z režimových prvků jsou ve výcvikové komunitě využívány: důsledná účast na rozcvičkách, psaní deníku, účast a dochvilnost na komunitních a skupinových programech, služby při komunitách akcích, biografické skupiny a obhajoba závěrečných prací před celou komunitou. Z edukativních prvků se ve všech sledovaných komunitách vyskytovaly výukové komunitní programy tzv. „tématiky“, kde se frekventanti prostřednictvím vlastního zážitku učili psychoterapeutické technikám, nebo metodám z oboru expresivní psychoterapie. Od druhé poloviny výcviku se frekventanti učí vést komunitní a skupinové programy pod supervizí výcvikových lektorů. (Podr.viz analýza programové skladby.)

1.1.3 Fáze výcviku

Všechny sledované výcvikové komunity byly časově rozděleny na dvě stejně velké části. Od své druhé poloviny (tj. od 250. výcvikové hod.) byly komunitní a skupinové programy řízeny svými frekventanty a skupinová vedoucí se posunuli do role jejich supervizorů. (Podr. viz kap. vývojové etapy výcviku.)

1.1.4 Historie „Komunitě skupinových výcviků BIG SUR“

První výcviková komunita typu SUR zahájila svojí činnost již v roce 1967 pod vedením svých zakladatelů Doc. Jaroslava Skály CSc., PhDr. Eduarda Urbana CSc. a MUDr. Jaromíra Rubeše. „Do roku 1990 jich vzniklo ve třech liniích celkem 17.“ (Gibas, 2010) Tyto komunity vedli různí zkušené psychoterapeuté a prostřednictvím svých osobností a pracovních zkušeností jim vtiskávali specifické rysy.

V roce 1991 Doc. Jaroslav Skála CSc. založil vlastní odnož výcvikových komunit BIG SUR s důrazem na režimové prvky a jejich propojení s integrativním psychoterapeutickým přístupem. „Slovo BIG v názvu odkazuje na středisko Esalen Institut v Big Sur v Kalifornii,

centra výzkumu a vývoje humanistické psychoterapie, kde působili např. Fritz Perls, Carl Rogers a Stanislav Grof.“ (Gibas, 2010).

1.2 Komunitně skupinový výcvik

Pojem komunitně skupinový psychoterapeutický výcvik užívaný v této práci označuje společenství lidí v počtu 18-35. Komunita psychoterapeutického výcviku se skládá zpravidla ze dvou, maximálně tří výcvikových skupin, jež dohromady tvoří jednu výcvikovou komunitu.

Králíčková (2002) definovala komunitně skupinový výcvik vyčerpávajícím způsobem jako „systém záměrného působení na jedince formou komunitní a skupinové terapeutické práce, během níž frekventant výcviku projde sebezkušenostní částí, jež má za úkol: sebezpoznání, náhled a vhled do struktury osobního i rodinného vývoje, jeho potenciál i patologie, zrání a osobní růst, posílení vlastního "já", hledání kapacit ke zvýšení sociální inteligence, zlepšení komunikačních dovedností, posilování odolnosti v sociální zátěži, konfrontaci s vlastními symptomy a poruchami, náhled do psychosomatických souvislostí i zkušenost s abreakcí, vhladem, učením a dalšími účinnými faktory psychoterapie.“

1.3 Výcviková komunita

Existuje mnoho definic terapeutických komunit (Kratochvíl, 1979, s.11, nebo Kalina, 2008, s.21), ale definice terapeutické výcvikové komunity v odborné literatuře chybí. V této práci je výcviková komunita chápána v tomto smyslu: „Výcviková komunita je společenství lidí, kteří se setkávají během trvání výcviku a vzájemně se mezi sebou znají a na sebe působí. Tvoří ji členové jednoho výcviku, kteří jsou rozděleni do skupin.“ (Králíčková, 2002)

Ve sledovaných komunitách se účastníci setkávají během společných činností v průběhu celého dne. Organizovanou a obligatorní částí komunitního setkání jsou tyto druhy programů: rozcvičky, ranní komunitní sezení, tématické komunity resp. skupiny a večerní kluby. V komunitě probíhají některé aktivity, které patří jak do oblasti sebezkušenosti, tak vzdělávání.

1.3.1 Komunita

Samostatně používaný pojem má význam společenství členů komunity jako celek. Jak ve smyslu formálním, tak mimo organizovaný čas. Členové komunity spolu vstupují do interakcí i mimo organizovaný program, který je z hlediska výzkumu rovněž bohatým informačním materiálem.

1.3.2 Komunitní práce resp. komunitní program

Kožnar (1985, s. 12) vidí těžiště komunitně skupinového výcviku ve skupinové práci a komunitní programy považuje za jejich doplněk: „komunitní programy slouží ke stimulaci a podpoře této skupinové práce.“ Toto chápání zastávají zpravidla psychodynamicky orientovaní psychoterapeuté (Koblic, 2010). Daseinsanalytičtí autoři Růžička (2003), Čálek (2004) vidí komunitu jako přirozené společenství, které zakládá půdu pro skupinovou práci.

V praktické rovině je to ta část práce komunity, kdy spolupracují obě výcvikové skupiny dohromady. V rámci výzkumu byly ve sledovaných komunitách identifikovány čtyři modely komunitní práce resp. komunitních programů, které byly různě zastoupeny ve sledovaných komunitách. (Podr. viz kap. Modely komunitní práce)

1.4 Výcviková skupina

Dle Hartla (2004, s.614) je terapeutická skupina v podstatě psychoterapií ve skupině, která má velikost 8-12 lidí. Psychoterapií rozumí léčbu duševní nemoci. Oproti tomu výcviková skupina není psychoterapií ve smyslu léčby, ale využívá psychoterapeutické metody pro rozvoj „sebezkušenosti“ jejich členů.

Výcviková skupina je podmnožinou výcvikové komunity a má za úkol facilitovat sebezkušenost jejich členů. Skupinová sebezkušenost probíhá v malých skupinkách zpravidla o počtu 8-12 lidí. Setkání jsou intimní a pro ostatní členy komunity uzavřená. Obsahují především postupné setkávání se sebou samým a s druhými lidmi. Psychoterapeutický výcvik působí na účastníka formou komunitní a skupinové terapeutické práce, během níž frekventant výcviku projde sebezkušenostní částí, jejíž úkoly Růžička (2010) definoval takto: „sebezpoznání, náhled a vhled do struktury osobního i rodinného vývoje, jeho potenci i patologie, zrání a osobní růst, posílení vlastního já, hledání kapacit ke zvýšení sociální inteligence, zlepšení komunikačních dovedností, posilování odolnosti v sociální zátěži,

konfrontaci s vlastními symptomy a poruchami, náhled do psychosomatických souvislostí i zkušenost s abreakcí, vhladem, učením a dalšími účinnými faktory psychoterapie."

1.4.1 Výcviková skupina

Jak již bylo řečeno výcvikovou skupinou se myslí podskupina lidí v rámci jedné komunity, která se setkává za účelem skupinové práce během výcviku. U sledovaných výcvikových komunit měly výcvikové skupiny zpravidla 8-12 členů. Pro práci ve výcvikové skupině se užívá sousloví skupinová práce, anebo skupinový program.

1.4.2 Skupinová práce resp. skupinový program

Jedná se o práci ve skupině, běžně označovanou jako skupinová psychoterapie. Pojem skupinová psychoterapie se v souvislosti s psychoterapeutickým výcvikem nepoužívá, protože pojem psychoterapie označuje léčbu. Frekventanti výcviku nejsou duševně nemocní. Z tohoto důvodu pojem skupinová psychoterapie je nahrazen v rámci výcviku pojmem skupinová práce. Tento pojem je analogický k pojmu výcviková skupina (podr. viz. výše výcviková skupina).

1.5 Sebezkušenost

„Sama složenina tohoto slova naznačuje, že se jedná o fenomén, v němž se pojí vlastní prožitek s následnou reflexí tohoto prožitku. Jedná se o analýzu vlastní prožité zkušenosti. Sebe-zkušenost je v tomto terapeutickém smyslu pokládána za základ pro osobnostní rozvoj a zakládá možnou změnu a růst jedince, jež tuto zkušenost se sebou učinil. Důležitým momentem sebe-zkušenosti je spojení prožitku s reflexí této zkušenosti. Tím se liší od běžné, každodenní zkušenosti, kterou člověk taktéž činí, avšak nebývá si jí vědom a neslouží mu záměrně k jeho rozvoji.“ (Králičková, 2002)

1.6 Pomáhající profese

Jedná se o odborné profese, jejichž výslovnou náplní je takový přístup a jednání vůči druhému člověku, které tomuto poskytne určitou pomoc v dané situaci. Tato pomoc může mít různé podoby. Některá povolání také ve svém konečném důsledku pomáhají, ale není to jejich

prvotním a hlavním cílem. To je rozdíl mezi pomáhajícími profesemi a ostatními profesemi. Dle Hartla (2004, s. 185) mezi pomáhající profese můžeme zařadit: „psychiatry, psychology, sociální pracovníky, speciální pedagogy, šířeji i fyzioterapeuty, balneologické pracovníky apod.“. V této práci se respondenti rekrutují ještě z dalších profesí, jako jsou psychoterapeuté, zdravotní personál, pedagogové, poradci, pečovatelé, vychovatelé. Ty, jimž má být pomůženo, nazývají jednotlivé profese různě např. klient, pacient, chovanec, žák, student, obyvatel, uživatel atd.

Shrnutí

V této kapitole jsem se snažil vymezit a zpřesnit význam některých užívaných pojmů, tak, jak je ve své práci používám. Komunitně skupinový výcvik BIG SUR má některé specifika, kterými se odlišuje od ostatních výcviků typu SUR. Zmínil jsem také některé rozdílné chápání pojmů u různých autorů, zabývajících se touto problematikou.